

о. Др. Застирець Йосиф.

Під стягом гетьмана Дорошенка.

Епізод з Кримської війни.

Евгенія Ольга гербу Сас Жураківска.

Укр.-німецька письменниця.

ВІДЕНЬ, 1916.
(Відбитки звітів.)

О. Др. Застирець Йосиф.

Під стягом гетьмана Дорошенка.

Епізод з Кримської війни.

Хочу представити один епізод з Кримської війни. Він для нас не буде безінтересний під сю велику хвилю всесвітньої війни, яку так тяжко переживаємо.

Начертаю його відповідно до обсяму звіту, а більша праця на сю тему нехай чекав мирних „времен“.

Моїми жерелами до сеї роботи є стокілька десять оригінальних листів Людвіки Снядецької, та рукописна, нігде ще не видана праця Михайлa Чайковського — Садика Паші: „Wojna Krymska“.*.) Декотрі справи відносячі ся до участі Чайковського в кримській війні, обговорюю він, що правда, і в своїх „Споминах“, котрі вийшли були в російських журналах в Києві та в Москві,**) але вони вістали там видані в дуже зміненім виді та для ріжких спеціальних цілей сих журналів і примінені до політичних потреб хвилі. Супроти сих мемуарів має „Кримська війна“ виїмкову вартість.

Що до Людвіки Снядецької, то вона знана в польській літературі із того, що у ній любив ся Юлій Словацький. Проживала вона на еміграції по 1831. р. у Франції, де бачив її Чайковський, в яким вона півнійше під час побуту на Сході і одружила ся. Приїхала вона туди в тій цілі, щоби віднайти гріб свого нареченого, російського офіцера, котрий поляг був в часі кампанії. З того приводу повстали перекази, що вона переховувала домовину небінника доки ся не згоріла під час

*) Ся рукопись обіймає 56 нумерованих аркушів густого письма. Кромі цього належить ще сюди 12 аркушів: „Przypis-iw i Wyjatki-w z listów, niektórych działaczy politycznych. Сі письма — се копії зроблені його сином Адамом, котрий мені їх передав.

**) Русская Старина почавши від 95 тому в року 1898 і продовж. Київская Старина від 1891 тому 32—35. Київская Старина доводить Спомини Чайковського до р. 1831.

пожару в Царгороді. Людвіка Снядецька була незвичайна, високообразована жінка. Уміла вона наче яка перворядна дипломатка дуже зручно грati політичну ролю в Царгороді. Розвідувала ся вона про тайні, політичні справи і часто перешкоджала пляnam, які не були по нутру її мужевi. Висилала вона щоденно по кілька обемистих листів, то на поле війни до мужа, то до Парижа і Лондона, тодiшніх осередків політичного життя. При тiм була се хоровита особа. Листи, якими я послугуюсь обiймають роки 1854—1858. Нисані вони по польськи та по французьки, мають часто шифровані навви. тому представляють при вiдчитуваню неабияку труднiсть.

* * *

Михайло Чайковський був нащадок по жiночнiй лiнiї гетьмана Брюховецького, та своїком тих Чайкiв, котрi лягли при руйнованю Запорожської Сечi. Історiю України i Запорожja знав вiн добре. Вiн вслухав ся в поезiю нашого народу i в їого історичнi думi. Налка його уява горiла спогадами про подвиги Дорошенка, Мазепи, Орлика i других дiячiв та серед еmigraciї старається вiн словом i дiлом прояснити похиби у вiвченiях мiж Польщею i Україною.

В Парижи чи в Бурж стає йому за тiсно. Вiн iде до Риму, старається там протидiяти впливам польських монаших чинiв, іменно „Змартвихстанцiв“, а звiтiля удається до Туреччини з гадкою зоранiзувати козацьких нащадкiв пiсля вруйновання Сечi, котрi проживали на спецiальнiх султанських прiвileях в турецьких землях i у вiдповiдну історичну хвилю повести їх назад через Бессарабiю на Подiлi в рiдну Україну. Тим хотiв вiн i польськiй справi прислужити ся. Не був вiн в тих змаганях вiдокремлений, бо на сiм становиску станув як опiсля побачимо, i Адам Мiцкевич.

Хвиля така для Чайковського надiйшла. Була се Кримська вiйна. З поручення князя Адама Чарторiйского поїхав вiн до Царгорода, вживcя скоро з тамошнimi вiдносинами i знайшов ту дорогу до своєї цiлi. Отримує дозвiл султана на органiзацiю отоманських козакiв i бере ся до горячої органiзацiї прaцi, якої територiяльною основовою стає Добруча, житло наддунайських козакiв.

Хто там тодi проживав, о тiм не знали в захiднiй Европi, анi не вiдомо се було польськiй emigraciї. Се знав козак Чайковський i туди вiн спершу звертається ся.

Краєвид Добручі в новоповетальними місцевинами і відносинами, витвореними через нові повсталі в II. половині XIX. століття державні організації в нинішній чим тої, який був в часі Кримської війни.

Для обважнення в тодіннями відносинами подаю сильветку того краю після паперів Садика Паші, котрий переходитив сей край не раз і не два зі своїми козаками.

Пограниччям Добручі від властивої Болгарії була лінія Кара-Су (Чорної води). Починала ся вона від національного села Баш-кей а кінчила ся на кілька кілометрів від Кістенджі. В половині сеї лінії лежало татарське село Кара-Су, славне з ярмарків на коні і рогатий скот. В часі кримської війни було вже місто Меджидіє, назване в честь султана, за котрого воно забудувалося. Се місто було виїмково чисте, начебто воно було на Україні. Лінія північна спочинається від Дунаю довгим і широким на 5 км. озером, котре можна всюди бродом перейти, тимбільше, що є на нім много малих островів. Вода є солодка, добра до пиття. Від озера тягне ся до моря занепалий вал Траяна. Від цих островів в північній ехід заносить ся наче півостров, котрого вершком була Тульча, столиця Добручі, перша пристань правого берега Дунаю.

Сі. лінія може бути півкругом ось як означененою: Чорновода, пристань для пароплавців і точка, звідки починається желівниця до Кістенджі, о 40 км. є місточко Гірсаново, столиця татарського буджака, 50 км., дальше є повітовий городок Матчин, а о 50 км. Тульча. Дальше максимум о 15 км. Прислав, мале село, та пристань правого берегу Дунаю на віднові св. Юрія в місци, де він розв'язується від відноги Сулини.

Проти Тульчі починається ся остров. Літі: напроти Прислава, остров Сулини. Перед Кримською війною належали оба сі острови до Росії, але Паризьким трактатом дістали ся вони Туреччині. Мають вони значені ключа до потрійного лиману Дунаю: Кілії, Сулини і Святого Юрія.

З Прислава, переїшовши Дунавець, малу відногу Дунаю впадаючи до озера названого козаками Равин (по тур. Сари-біол, жовте озеро), та йдучи дальше берегом св. Юрія, понад море, стрічалося ледви значні стежки, бо всюди були цілі ліси очеретів і осоки. Посеред болота доходило ся до мілкого сходу озера в море, звідси 20 км. до великого турецького села Кара-Кермен, а звідси вже 60 км. до Кістенджі. Така границя була від всходу. Цілий сей описаний лук є довгий майже на 360 км.

Той край почавши від підстави є се обширний степ без ліса і ріки, але з невеликими озерами, та багнами, званими ставами. Півднева частина була татарською і звали ся Буджаком. Села мали назви як на Кримі: Балта. Бакчи-серай Кочум, Ак-серай і другі. Народи замешкуючі Добручу затримали подібно як і в других турецьких землях свою етнографічну автономію та муніципальну організацію. В часі війни мали вони сповнити військову службу під проводом свого начальника, котрого Татаре звали Ган-Мірою. Був він нападком славних кримських Г'іреїв, очевидно в жіночій лінії та останнім начальником тої родини. бо по його смерти сю родову феодальність султан Абдул Азіс вінє, а Татар зрівнано що до прав повинностій. і служебностій з іншими музулманськими народами. Дістали вони тому татарського, губерніяльного, сказатиб, дорадника.

Богатством того краю є стада овець, коней, худоби і дещо управної землі. особливо плідного степу. Звідси пішла і славянська назва сего краю — Добруча.

В добруцькім Буджаку серед татарських сіл живуть українські козаки. Вони займали ся хліборобством. Положене їх після представлення Чайковського було дуже добре, колиб не жиди, котрі росипивали їх горівкою. Степовий пас Добручі кінчить ся Чамурлім (по турецьки болото), де здавна поселило ся 5 тисяч болгарських родин. Богатші жили хуторами вагосподаровані порядно посеред гарно спрощених огородів, шіль і винниць.

По болгарській Чамурлі розтягається ся край, званий Швайцарією Добручі. Є там гарні гори, ліси, урожайні долини і чудової краси озера повні риб. Сючасть замешкують козаки старовірці і других сект російською „раскола“. Вони перенесли ся сюда в часі переселдовання їх в 18 ст. Жили там в часі Кримської війни також ріжні секти могамедан, але найбільше з усіх було Українців. В тодішній час стрічали ся там літовці, Поляки, були два села німецькі, одне французьке, одно волоське. Коли додамо, що густо-часто подибувались там Египтяни. Араби, Черкеси. Ногайці а з посеред ріжніх релігій стрічали ся і почитати дівола, то будемо мати образ мішанини релігій, сект і народностей.

Козаки-Старовірці мали там 5 сіл: Сірникій, Слава, Журилівка (турецьке Ені-кей). Камінь і Новинка (по тур. Дишдар).

Козаки Українці мали в Добручі аж дванадцять шість сіл.

Остров Лєті зі старою Кілією замешкували рівноож Українці. Попри них стрічали ся Румуни, старовірці-козаки, раскольники і жиди. В селі Гебреліс мешкали Українці.

При впадії відноги св. Юрія в море лежав чудовий острів Кара Орман від здорового водою, предвавічними дубами, звіриною, рибами, лесами та очеретами.

Саме сей острів замешкували старі Запорожці, останки наддунаїської Чучі і їх нащадки. Кромі того було ще в 400 запорожців розкинених по керганах, се в рибних заводах Добручі, де вони в великою вправою припрацювали кавяр, солили рибу та виробляли клей з риб.

Туди то звернув ся наш Чайковський, тимбільше, що українські запороські козачі родини та старовірські козаки були приневолені на основі султанських постанов доставляти означене число вояків.

Чайковський не помилив ся в своїх міркованнях, бо добровольців знайшлося багато. Були се головно і передусім козаки запорожських нащадків, старовірців-козаків, Болгар і других славян. Чайковський почав за дозволом турецьких властей розвіслюти люди, які почали збирати добровольців. А що тоді напливало до Царгороду богато Поляків офіцерів і шляхти, то і їх почав він втягати до сеї козачої організації, постановлюючи декотрих з них офіцерами в козачім полку.

Чайковський представляє так скаватиби демократичний, польсько-український напрям польської еміграції, але вскорі прибув до Константинополя гр. Владислав Замойський. Він почав організовувати польський легіон в напрямом строго католицьким, консервативним, чисто шляхотським.

Чайковський мав між тим уже повні два півадрони регулярних козаків і прегарний півадрон Некрасовців, які віддали собі симпатію в Царгороді, а передовсім у високої Порти тим, що під час демонстрації софіїв перед міністерством війни арестували демонстрантів „ut aliquid fecisse videatur“ та під напором англійського посла „малого султана“ Лорда Redcliff-a, але повадними дверми випускали усіх тих демонстрантів на повну свободу.

Незабаром надійшли були від „Комітету України і Бессарабії“ два письма, адресовані до султана Абдуля Меджіда і турецького правління, в яких комітет заявляв, що наслучає перекинення терену війни на українську територію, козаки України і Бессарабії не хочуть в ніякий спосіб бути прилучені до Польщі. Як причину подавано переселення релігійні і шляхотські в давніх часах, хотій шляхта українського походження могла причинити ся до порозуміння українського народа-козаків з Польщею. Першим письмом просив комітет султана, щоби він обі ті провінції як козацькі землі, гетманьщику, включив до Туреччини в правами і привileями, які були затверджені тракта-

тами, котрі заключили з попередниками султана гетьмани: Дорошенко, Мазепа та Шиліп Орлик або з такими правами і привілеями, яких уживали княжества Молдавське і Волощина. Дальше домагався Комітет, щоби козаки султана перейшли на лівий берег Дунаю, щоби можна було вибрати козацького гетьмана і дати султанові сей вибір до підтвердження. Новонизбраний гетьман мав відтак візвати ціле населення України і Бессарабії під оружя. Сю меморіалу підписали визначні люди з під російської управи.*)

Сі письма вробили у турецького правительства велике враження. Міністер Решид Паша вволовив в наслідок того волю турецького головнодоводячого Омера Баші, мимоходом кажучи, колишнього австрійського офіцера, славяніна Хорвата Михайла Латача і вислав отоманських козаків і їх генерала Садика Башу Чайковського до Шумлі, головної, турецької кватири в початках війни, а звідси на Добручу. Омер Баша мав в тім і свої наміри. Він хотів відограти в Румунів історичну роль. Мріяв іменно про княжу корону. Чайковському було се неввичайно на руку, бо він хотів вдерти ся через Прут в українські землі, щоби викликати там повстання. Сиї земель, рідної України, не бачив він від щасливого молодечного віку, та від 1831. р.

Ровглянувшись ті письма видав султан фірман, котрим іменував Чайковського начальником всіх козаків „Румелії і Анатолії“ і уповажлив іого вяти хоругов запорожською війська в часів піддання ся Петра Дорошенка Туреччині. Хоругов ся переховувала ся в екуменічнім грецькім патріярхаті в Царгороді.

Се знамя складало ся в двох ріжнобарвних стягів, пришитих до себе прямовісно. Одно поле було срібне з золотим трираменним хрестом: на другім, червонім полі був срібний півмісяць. Деревляна жердка сеї хоругви кінчила ся трираменним золотим хрестом, опертим на турецькім півмісяци. Був се отже наче символ злуки. Се знамя для нас і порішенє квестії, як виглядали козачі прапори є великої важги, коли дадам обетавину, що саме те знамя мав, Дорошенко, відтак Іван Мазепа, Шиліп Орлик, Бахмут, Однокишка, Ях. Мороз. Монах і Гладкий. Коли останній піддав ся цареви Миколі I. в часі його походу під Адріанополь і в напрямі Царгороду тоді було се знамя в відділі запорожців, котрі боронили під Сідистрією надрічну батерію. Відтак зложив його осавул Степан Карагарман в патріярхаті. звідки одержав його, як сказалисьмо, Садик Баша-Чайковський.

*) Велика шкода, що рукописи не подають назвиск цих людей, а сучасна війна не дає спроможності пошукати за свою справою там, де належалоби.

Патріарх Йоаким передав се знамя Чайковському зі свідоцтвом автентичності і печатками патріаршими і дванадцяти владик, котрі творять патріарший синод.

В Адриянополі застав Чайковський вже четвертий повний швадрон, котрий скомплектував був Українець Вербіцький, гербу Нечуй,*⁾ коштом Кібріалі Мехмеда Баші, управителя тої провінції, дарами музулманських беїв, митрополита і Хахам Баші жидівського.

Присяга на вірність султанові відбула ся в Адриянополі. Була се велими оригінальна і цікава маніфестація. Ковацьке знамя Дороженка держав Кібріалі Мехмед Баша, турецькі достойники тримали бунчуки сотень. Дальше брали участь в тім торжестві і то обіч себе митрополит, могамеданський Моллях духовник-начальник і Хахам Баша, рабін жидів. Був також при тім латинський парох в Карагачу. Всі мали дорогі одежі і численну асисту. Перед ними лежали Евангеліє, коран і талмуд. Ідаці підійшли одинцем і складали в окрема присягу на книгу своєї віри. Ся оригінальна в Туреччині урочистість зробила на населеню велике вражіння, а популярність ковачого війска велими зросла.

В половині лютня 1854. р. був Чайковський зі своїми козаками в Шумській, а звідси йшов дальше, щоби зближити ся до своєї любої України.

Не буде моїм завданнем оповідати дальше події тої незвичайної ковацької організації. Скажу лише, що ті віддлії збільшили ся до числа кількох тисяч. Садик Наша вів свое запорожсько-отоманське військо як правдивий ватажко-гетьман, оспіваний в нашій народній думі або у Шевченка. Можна сказати съміло, що се одиноче військо, яке тоді найбільше відзначило ся по стороні Туреччини та яким доводив в наддунайських провінціях начальний вожд Омер Наша. Воно уратувало не раз не два турецькі війска. Воно в очах російського війська кинуло до загроженої облогою Сілістрії ще в послідній хвилі великі стада худоби і живности і тим уратувало Сілістрію перед вдачею. Не хочу згадувати піасливого переходу сих козаків через Дунай та обставини, що саме вони перші увійшли в Букарешт **)^{**)} і побратали ся там з Румунами.***)

*⁾ Наш укр.-гал. композитор Мих. Вербіцький писав ся також гербом Нечуя.

**) О управі міста через Садика Нашу vide: Oesterreichische Revue, 1866. III. 158.

***) Діяло ся се 8 серпня 1854. Vide: Alf. Graf Wimpfen: Erinnerungen aus der Walachei während der Besetzung durch die österr. Truppen in den Jahren 1854—1858, Wien, 1878 Gerold, стор. 93. Там пише вгаданий автор Graf Wimpfen: „Die Sicherheit

Омер Баша підтримував діяльність Садика Баші, бо вони оба себе розуміли. Один хотів стати паном наддунайських провінцій, другий України і Бессарабії. В тій мабуть цілі одружив ся Омер Баша з учителькою Румункою, через що заснував собі симпатії Румунів.

Але плянам обох перешкодила конвенція австрійско-турецька з 14. червня 1854, а ще більше значінє для сеї справа мав союз, заключений Австрією з Францією і Англією після плечима Пруса з дня 2. грудня 1854, де сі держави забов'язалися не укладатися з Росією без попередньої наради між собою. Занятія наддунайських князівств не мало перешкоджати рухам англійсько-французьких та турецьких війск. В случаю війни Австрії з Росією мали суворени звязати ся в вважний оборонний союз.*)

Сей союз був ділом австрійського міністра графа Буоль Шавенштайна.**)

Австрійські війска рушили в наслідок того через Галичину на півдневий схід на Буковину і тим робом повстали кліщі на того, котрий би ся важив перейти Прут та розвивати дальшу непожадану акцію для Австрії.***)

des Landes und die Ruhe der Stadt ward gefährdet durch den Troß der Emigration. Bestand doch die zur Avantgarde verwendete Kosaken-Legion selbst aus Emigranten jeglicher Nation vornehmlich Polen und Ungarn (так не було) unter den Befehlen des mehrgenannten Abenteuerers Iliniski und des poln. Novellendichters Czajkowski, der durch die Gunst der Sultanin Validé mit türkischem Generalsrang bekleidet und vom Stabe gleichgesinnter umgeben unter dem Namen Sadyk Pascha alsbald den wichtigen Posten eines Stadtcommandanten von Bukarest übernahm". (Автор в ділі Чайковського і його козаків неприхильно настроєний.)

*) Geschichte der orientalischen Angelegenheit im Zeitraume des Pariser und des Berliner Friedens von Felix Bamberg, Berlin 1892, стор. 115.

**) Бісмарк так висказався щодо цієї політики: „Meine hauptsächliche Besorgnis ist, daß wir allmählich durch den Strom der Ereignisse zu einem Kriege gegen Russland im österr. Interesse geführt werden könnten. Ich gehöre nicht zu denjenigen, welche die russischen Interessen mit den unseren identifizieren, im Gegenteil, Russland hat viel an uns verschuldet; auch mit der Revolution, wenigstens mit der eigenen und der deutschen, werden wir ohne Russland fertig, wenn wir wollen. So ernst ein Krieg mit letzterem auch für uns sein mag, würde ich doch nicht dagegen zu raten versuchen, wenn dagegen ein würdiger Kampfspiegel für uns in Aussicht stände. Mir schwebt nur der Gedanke als Schreckbild vor, daß wir die Anstrengungen und Gefahren im Dienste Österreichs übernehmen könnten, für dessen Stunden der König so viel Nachsicht hat, als ich von unserem Herrn im Himmel für die meinigen wünsche.“ Власноручне письмо до міністра в. Мантуффел з 8. XII. 1854. Paschinger II. стор. 116.

***) Російський амбасадор князь Горчаков домагався впрочому від графа Буоля щоби Австрія старала ся у Порти о перенесенні армії Омера Наші до Лавії. Vide: Petrow, der russische Donaufeldzug im Jahre 1853-4. Berlin 1891. стор. 289.

Порозуміння між австрійським генералом Коронінім і Садиком Башою не було. Навпаки були часті ворожнечі.

Звіда Садика Баші почала відтак смеркати. До сего причинилося найбільше сторонництво польське шляхотсько-консервативне з ультракатолицькою закраскою. Його проводиреш на сході були гр. Замойський Володислав, а на еміграції кс. Калінка, ворожі плянам Чайковського.

Мимо сего Чайковський цінив гр. Замойського за се, що він чи не одинокий з поміж польських магнатів того часу не жалував гроша на польські цілі в Орієнти. Чайковський посуджував однак його, що він діяв в користь та під впливом Відня. Замойський стремів до сего, щоби утворити рівнобіжно до ковацького війська польські легіони та здискредитувати Чайковського, котрий будь що будь представляв козачий елемент.

Емігранти, котрі по царгородських кавярянях робили „велику“ політику, а не давали ніякої позитивної праці, ширili вісти, що Чайковський хоче відограти роль Богдана Хмельницького, що отже його робота є небезпечною для польських змагань, що через се повстане проти Польщі селянство, подібно як Мазури в 1846. р.

Очевидно, що противне Садикові Баші сторонництво замагалось внести розлад в його військо, котре складало ся головно з козаків православного віроісповідання. Коли зазначимо, що мовою команди була мова українська, відповідно в війску приноровлена, то зрозуміємо, що декотрим елементам еміграції було се несимпатичне.

Але по стороні програми Чайковського станув не аби який муж. сам Адам Міцкевич. З документів, котрі маю під рукою,*) видко, що Міцкевич 1 червня 1855 рішив ся поїхати на схід. Свій погляд виказав він управителеви політичної канцелярії князя Адама Чарторийського Леноарові (Звірковському) а сей передав усе безповоротно князеви. З сего жерела видко, що Міцкевич не роаглядів ще противінств між Чайковським а гр. Замойським, але все ставав по стороні першого.

„Союзні держави. Франція і Англія, суть Міцкевичеві слова, з Австрією чи без неї, про Польщу мусять подумати, бо не буде в їх ані в чий силі спинити події. Діждалисъмо ся найсумнійної в нашій історії хвилі, бо в рішучім моменті нічого пущнього і рішучого не вміємо з себе добути. Нам не жебрати о Польщі, а мусимо її ви-

*) Kopia rozmowy Lenoira (Zwierkowskiego) z Mickiewiczem między z 1-o na 2-i czerwca 1855. Sobota o 12-ej napisałem i odnoszę, aby książę mógł zaraz rano odczytać. (Рукопись ся 4 картки, форми звичайного запитка.)

дерти, добути її силою, мусимо обмити ся з гнилі готовістю до нових жертв. Ми не маємо ждати, аж нам скажуть, хочемо Польщі, бо що скажуть то їй зроблять. Однак така Польща буде тереном борби чужих впливів і інтриг, полем чужого ярма, огиднішого від ярма завоювників, бо добровільного. Польща стане пропастю перекупства, роздорів, торгів, образом анархії. Я понесу свою сиву голову на терен бою і дам примір молодшим і сильнішим від себе, щоби не гнили тут бездільно, не простягали жебручої руки, але сповнили свій обов'язок. Своїми силами хочу поперти Садика і Замойського, бо се великі люди. Свої бідні діти лишаю без всякої обезпеки, — весь мій маєток, 300 чи 500 франків ледво стане на дорогу. Однак се знаю, що буду милий в таборі. Садик дасть мені роботу осавула, даром не хочу споживати вдовиного гроша. Суслан сповняє Боже післанництво, якого заперла ся християнська Європа, речники офіційальної безбожності; він близший науки Христа, від її офіційних представників, до справи добрі поведеної навернемо наших спосібних людей, що нині захоплюють ся приватою і личними амбіціями. Будемо єднати і кріпити сили і наважемо уали там, де вони вже ослабли, на Україні. Закидають Садикови, що до козацької організації приймав жидів, Болгар, циган. Самі нічого не роблять і сєрдяться, що інші щось роблять: вонож добре, що на початок бодай щось напішло ся. Завязком козацької організаціїоказав Садик неавичайну прозорість і бистроту. Австрія і Пруси не хотять повстання в Польщі. Однак Польща найде ся, коли удасться ся повстання на Україні. Дивні дива розказують про людovий рух на Україні, мабуть оглядно кермованій. Ворожі держави подадуть сему українському рухові певно помічну руку, як тільки Садик зможе сполучити ся з Українцями через Бессарабію або Одессу. Тоді і Європа стане за нами, побачивши, що є спроможність і сила перенести війну в нутро Росії і там завдати її рішучий удар.*^{*)}

*) Ваддя великого внячіння висше згаданої „Rozmowy Lenoira z Mickiewiczem“ подаю її точний оригінальний текст:

Міцкевич: No to przecież skoro się bić zaczeli znów to i przyjdzie do czegoś poważniejszego, bo wciągając się do wojny przyjdą nareszcie do tego, że czy z Austrią czy bez niej o Polsce pomyśleć muszą.

Lenoir: Tak jest choć oni na chwilę myślą, że po wzięciu Sebastopola będzie można ograniczyć się na corocznem blokowaniu Czarnego i Bałtyckiego morza.

Міцкевич: Jak gdyby było w ich czyczyjejkolwiek mocy zatrzymać i stłumić wypadki, które się będą poradzać w miarę czy poważnych czy przeciwnych skutków.

Lenoir: — To też dlatego książę się nie chce oglądać na wypadki, ale robi co może, aż dopóki chwila podniesienia nas nie znajdzie wyraźnie — ale z żalem Panu

Програма Міцкевича поражав нас своєю актуальністю під нинішнім хвилю серед так відмінної політичної консталіції. Успішний вислід революції в Польщі був улюбленою, задушевною мрією Наполеона III., з якою ніколи не розставався за весь час свого правління. Польща відбудована під його впливом була запорукою гегемонії Франції на заході і сході Європи. Уже з цього приводу піднявася цієї справи було каменем образи для центральних держав, а для Пруса прямо квестією істновання. Супроти Австрії і Пруса французька дипломатія не сміла навіть доторкати польської справи під час кримської війни. Підвищеної кілька разів в Льондоні, однак кожного разу діставав Наполеон від льондонського кабінету рішучої відмови. Коаліція числила на діяльніну участь центральних держав.

powiem, że przeciw niemu powstały przyjaciele i przeciwnicy aby go od tej zbawionej drogi odwrócić, przekonywając że nieledwie występkiem jest ułatwiać przymierzeńcom zawarcie pokoju. za pomocą targu o nas i Polskę.

Міцкевич: Ja ci powiem szczerze również, ześmy się doczekali najsmutniejszej w naszej smutnej historyi chwili, gdyż Polacy stracili samodzielność nie umieją (ту кілька слів нечитких) ... nic z siebie praktycznego wydobyć ale (автор не може тексту відчитати) wiare w opatrznosć że to jest uroczysta chwila gdzie Polskę należy nam wydzierać a nie zebrać o nią, zdobywać ją i zapalać gotowość do nowych ofiar obmyć ją ze zgnilizny a nie czekać aż nam powiedzą chcemy Polskę, bo jak to powiedzą to i zrobią — ale to będzie Polska bez inicjatywy własnej, będzie polem walczących się obcych wpływów, intryg i obcego jarzma, może ohydniejszego niż jarzma zdobywców, bo będzie dobrowolne, — Polska stanie się otchłanią przekupstwa, rozdrożeń, frymarki i obrazem szkaradnej. (?)

Lenoir: Ale nieszczesne to zobojętnienie, panuje jak sam może wiesz dobrze jest zupełnie — nietylko generałowie Chrzanowski, Breński, Bystrzonowski, Gawroński, ale i Księcia i Branickiego i Gałeckiego z komitetem demokratycznym Wysocki i Mierosławski, ale Różycki ze swemi i państwo Wąsowiczów z gronem swoich znajomych, každa czekać aż nas się prosić będą, a jeśli nie, to pojedziemy wówczas wszyscy z prośbą jak im się zdaje skuteczną i zbawienną do Aleksandra II.

Міцкевич: On sam to widzi najlepiej, że się Polakom należało rzucić całymi siłami, może do ostatniej już walki z nadzieją dobycia Polski a Francja i Anglia powiedzą, że niema już Polaków ani Polski i zatkają głębi klamliwej naprawoł opozycyi, która czasem jeszcze gdzieniegdzie przebakuje w Polsce lub co napisze. Więc choćby tylko wywoływać głos opinji zaśnami już warto jeszcze popracować. Powiedz proszę cię księciu, że on dzisiaj w tem obłędaniu kalectwa emigracyjnego i włóczęgów krajowych spehnia wielkie dzieje i zasługuje na uwielbienie.

Lenoir: Książę jak Pan wiesz, nie porusza kraju bo to sprawadziloby daremna klęskę, ale usiłuje aby wewnątrz kraju obok sprzymierzonych, z sił rozierzchłych po granicę składać hufce, któreby zbrojno reprezentowały Polskę i jej prawo.

Міцкевич: Gdybym ja miał fundusz własny, gdybym go mógł znaleźć, ale chyba na loterji, bo skąd? Bóg widzi, że niemam innego, zarazym pojechał, bo wiem, że skoroby ujrzał, że ja z bieła głową ale z gorącym sercem idę tam, gdzie mi wska-

мірі Австрії, в тяжкій війні. Вже їх нейтральність вдавало ся, захищувати добре вигляди кампанії: підняттям польського питання була би наражена акція коаліції на неминучу невдачу і тріумф Росії. Однак нанесене рішучого удару Росії без порушування польської квастії лежало в інтересі всіх без виніку європейських держав особливо обох сусідів Росії.

Ту велику політичну гадку підняв Міцкевич з властивою собі упертою постійністю і стійність своїх пересвідчень запечатав жертвою свого життя. Коли козацький табор був в Бургас, тоді приїхав відвідати се військо кн. Володислав Чарторийський. З ним прибув Адам Міцкевич. Кн. Володислав Чарторийський взяв на себе мундур другого козацького полку, за що його взанив відтак: гр. Замойський в Царгороді, що він себе так понизив.

zuje równie jak rozum już nie wyższy ale poprostu chłopski rozum że Polskę znaleźć można, a zatem szukać jej należy, toby młodsi i zdolniejsi, bo są żołnierze, nie mieli może dłużej gnić, zebrac jeśli nieco gorzej, a niesplacić świętego obowiązku. Inaczej odzywać się do emigracji niemożna, tylko skorobym sam poszedł gdzie należy.

Lenoir: Ależ Panie, nikt od Pana wymagać niema prawa, abyś swą osobą płacił, dość już że gromisz opieszalosć i rozbryasz złe chęci i niedołęźne.

Miцкевич: Nie bracie, mnie to oburza, i trawi wewnętrznie jak to Europa się bije, a emigracja błażeńska będzie szydzić, błaznować i naigrawać się z sądów bożych. To jest hańba to już coś naksztalt tych Montemolinów, Henryków, coby chcieli żeby im trony podarować, a oni sobie siedzą w Wenecji albo Neapolu i bawią się. Ja dawno nad tem myślałem, jakby wesprzeć moimi słabymi siłami Sadyka i Zamojskiego, bo to są wielcy Polacy i wielcy ludzie — bo co mogą i więcej niż mogą niż im środki lub zdrowie pozwala, robiąc i już jest coś, już nie można powiedzieć że wszyscy gniją i słowa Bożego, głosu Polski nie słyszą, nie rozumieją. Znalazłbym 300 czy 500 franków żeby zajechać, ale czy ja zarobię na to żebym miał z czego się utrzymać, a raczej czyby to co ja zrobię warto było cohy mi dano.

A potem cóż ja z moją biedną działawą zrobię — a jak to czuję że i Sadykowi i Zamojskiemu miłości było gdybym był z niemi, bo ja ich rozumiem i oni by może potrafili dać mi robotę, a sawuły, czy to będą żebym darmo wdowiego grosza niespożywał i zabierał go jakiemu tyciemu porucznikowi, bo on tam więcej wart, jak ja, ale czuję żebym się mógł zdać na co.

Lenoir: — Panie Adamie trudno mi wyrazić Ci moją zupełną wdzięczność, bo słowo w słowo mówisz mi to co książę mówi sofistom naszym, którzy go gryżą i to co my z nim choć już w malej liczbie popieramy. Ale jeżeli twoje słowo i serce są tak szczerze, proszę Cię o jedną laskę, czy pozwolisz mi pomówić z księciem o tem głębokiem twem przekonaniu i współczuciu dla niego?

Miцкевич: — I owszem powiedź mu, że go wielbię bo w jego usiłowaniach leży jeszcze prócz strony praktycznej i godność i samoistność przyszłej Polski, czyli co jest jej życiem, co powinno być wskazówką o jej bycie.

Lenoir: Mnie się również zdaje, że skoro będą widzieć pozycję polityczną i zbrojno przez nas zajętą, naszą inicjatywą zdobytą i żyjącą, już jej sprzymierzeni

Міцкевич остав в таборі козаків. Він вписав ся в реєстр козаків з „Добручі до сотні Журилівської, котрою доводив сотник Лях, внук того славного атамана, котрий через 30 літ стояв на чолі заророжського коша в Туреччині.“

Міцкевич став під стягом гетьмана „Дорошенка! Він радів тим і все повтаряв: „Bez Ukrainy nie będzie Polski! В 1831. р. говорив він — бороли ся Поляки о затриманні конституції; тепер треба бороти ся за Польщу. Всі Поляки повинні тепер стати живі нірами так, як всі Українці стали ними за Хмельницького.“

Чайковському ся обетавина була на руку. Але гр. Замойський, котрий організовав польський легіон з закраскою консервативно-польською, а в дійстності провадив діло в Царгороді пиняво, без такої енергії, яка ціховала пр. Садика Башу, старав ся шкодити діяльності Садика.

odeprchnąć i ani zdeptać nie potrafią bez żadnego nam gwałtu czy krzywdy i muszą ją uszanować i przynajmniej o tyle się z nią rachować, o ile w niej wartości i siły moralnej a nawet liczebnej znajdą dlatego, to ja i moi przyjaciele błagamy księcia aby Witołda niepowstrzymywał, bo choćby i Polskę dyplomacy wywołała, tobie jej jakiego Solmisa albo Coburga narzuciли i Polska by długim czas z kurateli i niemocy nie wyszła.

Міцкевич: Na to zgadzam się zupełnie że i potrzeba wywoływać Polskę zbrojno i strzec jej godność, jej niepodległość, o ile jest w naszej mocy, o tyle zdobywana i broniona być powinna, nawet gdyby i gwarancji jej bytu nie dawano.

Lenoir: Czy w razie gdyby się znalazły środki abyś Pan bez troski o działość swoją i swoją osobę mógł jechać na wschód udałbys się dla wspierania prac naszych, stosownie do twoego przekonania i zdolności?

Міцкевич: Z największą chęcią bo dodam ci i to, że Włochy przeszedłem więcej piechotą niż przejechałem bo wówczas jak i dziś czułem że Polskę zdobyć można i że choćby zginął to warto było dla niej się poświęcać i że moja familie dobrzy ludzie byliby ratowali i pielęgnowali tak i dziś jestem zupełnie gotów do pracy sto razy milszej jak tu patrzeć na czytających.

Lenoir: Czy nie mógłbys Pan o tej samej myślî pomówić z Karolem Różyckim, możebys go łatwiej przekonał, że to my nie Turkom ale Polsce służymy za pomocą Turcy i nie z księzcem czy buntzukiem na piersiach i w sercu ale z myślą tak wysoką jak sam mi Pan mówisz iżby w niej i jej urzeczywistnienia, ludzie bez różnicy wyznań i narodowości znaleźli byt narodowy, moralny i materialny w całym znaczeniu swobodnego rozwijania się.

Міцкевич: Kto dziś nie widzi, że sułtan spełnia posłannictwo Boże, którego chrześcijańska Europa się zaparła, chce być ślepym sam, kto Polsce jest dziś sprzymierzeńcem i obrońcą, ten jest wyższym nad wszelkie teorye, hypokryzyi i bezbożności oficjalnej, bliższym jest nauki Chrystusa niż sam P. i X. I. z nim razem i cała ich butyka. Bo świat już dziś komedyami żyć nie może, bo ich niechce, bo Bóg, to jest Prawda.

Lenoir: Czy mi pan obiecujesz rozmówić się z Różyckim?

Міцкевич: Tak ja będę wiedział czy będę mógł wyjechać to on... to ja spodziewam się przynajmniej że Różycki mnie posłucha — ja go z balanuemta wydobędę

Кромі інтриг, які робилися своєю дорогою, писані він дипломатично до Чайковського, що сам лорд Нальмерстон дораджує, щоби Поляки-жовніри і козаки перейшли на жолд і під англійську хоругов, бо як тільки впаде Севастополь, то Австрія відбуде Польщу, Крим дістане ся Туреччині, а Англія дає гроші на уоружене польського війська. Ходить лише о тес, доводив він, щоби Польща не повстала в рамени і під династією Наполеонів.

Міцкевич був з того всого невдоволений. Він мав говорити: „Все пісональка Чарторийських! Нехай Адам Ч. остає в Росії, Константин нехай їде до Австрії та нехай оба роблять, що можуть для „фамілії“. Ale робота Замойського робила ся даліше і на некористь Садика Баші.

Одного дня приїхали до козацького табору Садика Баші Муштири Абдуль-Керім зі шефом свого штабу полковником Гуссайн Аvnі бейом, котрі веліли Чайковському враз зі всіма козаками виступити піхотою і в щоденних уборах, щоби вислухати розпорядку міністра війни.

bo ludzie serca obojętnie na nas patrzeć i siedzieć tu nie będą — ale to czynem osobistym daje się przykład nie słowami.

Lenoir: — O Branickim Panu nie mówię — on się gniewa na nas myśląc żeśmy mu zaszkodziły w Stambule, lecz to był owoc jego własneї niezrczęczności i nienawiści marszałka St. Arnaud przeciw księciu Napoleonowi i jego przyboczniom, bywałem u Branickiego dawniej i sam i przez przyjaciół jego, ostrzegając go, że wchodząc w życie publiczne polskie należało mu się oprzeć na czem poważniejszem niż własnie imię i majątek, ale jemu się przywidziało że może nawet wystąpić z pretensją zostania le commissaire plénipotentiare de Pologne. Szkoda go bo mógł wiele dobrego zrobić.

Міцкевич: — O tej pretensi od niego niesłyszałem alem go i ja upominał, że trzeba się przyłączyć do tego co już jest polskiego, bo byli już kozacy Sadyka Baszy — jestem pewny że gdyby był z niemi w koszarach czy w obozie trzy dni i trzy nocy przespał i przebył byłby dostąpił czego żądał jest odważny, był pułkownikiem, nie ledwieby go postawili bez użycia. Ale brak praktycznego życia i sensu, poprowadził go do salonów, do sztabów, do kollizyi i ze swemi i z obcemi.

Lenoir: Ja pewny byłem żeby go Sadyk przyjął i dał mu czy wyrobił oddzielną organizację, bo wiedział o jego zamysle, ale każdy chciałby grać rolę indywidualną, czy ma do tego pozycję i środki czy nie. Skarżą się i Wysocki i drudzy żeśmy im szkodzili i odpychali ich, ale albo ich niechciano albo sami sobie winni, że zawsze z pretensjami występowali że oni jedynie reprezentują Polskę. — Książę nikogo nie odpycha i Wysockiego szukał, ale nie na prezydenta Rzeczypospolitej lecz na generała. Tak zrobił Kamiński. Różycki a jednak zdolni ludzie są potrzebni.

Міцкевич: Ale ludzie się znajdą, sami przyjdą do rzeczy dobrze poprowadzonej, tylko zamiast rzeczy rozłączać koalifikacyjami i celami osobistymi, że to polskie i katolickie a to tureckie i kozackie (wie o tem) trzeba wiązać, łączyć, jednoczyć, przywinaać gdyż inaczej sami ziarna rozdrożeń posiejemy tam gdzie juž węzły osłabły i ostygły, jak na Rusi i Ukrainie. Sadykowi zarzucają że brał żydów i bułgarów

Розпоряджене се звучало: В наслідок трактату між правителством високої Порти а правителством Англії виділює ся другий полк козаків в під начальства Чайковського і переносить ся до резервового турецького полку, остаючого під приказами і на платні Англійців. Дальше проголошено, що перший козацький полк і нерегулярні сотні козаків можуть також перейти під англійське начальство і платню. Відтак відчитано плян платні в сріблі і золоті що місично, день виплати і аванс. Роблено се тому, щоби Чайковського оставилити без козаків.

Другий полк складав ся візнатніших панів офіцирів, приклонників гр. Замойського, але перший застеріг ся проти такої проповіді. Особливо енергічно запротестував другий швадрон першого полку, вложений в самих Українців під проводом капітана Сидора Сидоренка. Він заявив в рапорті іменем всіх, що наколи султанові непотрібна їх служба, то вони поломлять свої шаблі та підуть в світ заробляти на життя, але хотять заховати свої козаці вольності. За ним приходили по черзі всі прочі швадрони з такою самою заявою.

Абдуль Керім Баша велів списати протокол і відослав його міністерству.

Депутації тих козаків явилися в хвилі, коли Мушир розмавляв з Міцкевичом. Було се під час снідання. Міцкевич сильно ганив сю роботу гр. Замойського, але очевидно се нічого не помогло. Чайковський віддав другий полк англійському адютантові, котрий відпровадив його до Варни. Перед тим розділом перейшло після 40 жовнірів з офіцером Ровельським, всі вони були родом з Поділля та Бессарабії, до першого полку Чайковського.

Ся справа принесла впрочім сю користь Садикові Баші, бо виділилися елементи, котрі оставали під впливом гр. Замойського та

i cyganów, ale mu to zarzucają co sami nic nie chcą robić i gniewają się że on coś robi, skoro oni nie szli do służby, dobrze że cokolwiek na początek znalazło (?).

Lenoir: Zaczynając od Dunaju i Pratu, element kozacki ich barwa i samo imię są koniecznym warunkiem bo kto wie czy Austria i Prusy kiedykolwiek dozwolą aby do polskich prowincji dotrzesz: Sadyk to dobrze rozumie i przy tem kozactwie obstaje, bo Polska zostawiła smutne pamiątki prozelityzmu, które tam gdzie i byt jest słowiański zostały.

Mіцкевич: Ja przyznaję tu Sadykowi wielką znajomość i przenikliwość. Polska się znajdzie jeśli powstanie się na Rusi uda bo dziwne o tym ruchu ludowym na Ukrainie prawią, że jest kierowany oględnie i właśnie zdaje się czekać na podanie mu ręki przez posunięcie się sprzymierzonych ku niemu. Niech nobośmy się mogli połączyć z temi żywiołami przez Bessarabię czy Odesę to i Europa musiała by nas dla niego wspierać bobby ujrzała najjaśniejszą że jest możliwość i siła żywotnia w samej Rosji do pobicia jej.

вносили в його полки дезорганізацію, інтриги та дуже проблематичної вартості військову службу. Той полк Замойського, дозвіл для котрого виробив був перед тим сам Чайковський у султана при помочі Омера Баші, не існував довго. Він сам розпав ся, відколи гр. Замойський довів його до невгоди і несубординації такої, що мусів сам просити у міністра о інтервенцію.

Була вже півна осінь 1855 р. Сніг покрив землю. Табор Чайковського перешов на зимовики до Сливен (Іслімє).

Тоді то дістав Чайковський лист від жінки Людвіки, що у великого везира Решид Паши відбула ся парада, щоби в честию закінчити війну.

Туреччина знайшла ся в тяжких матеріальних обставинах. До Царгорода приїхав молодий Ротшільд в цілі трактування в рядом в справах фінансів.

Міцкевич звернув ся тоді до Ротшільда, котрому зробив пропозицію, щоби зорганізувати полк гузарів в самих жидів, над котрими булиби офіцерами поляки. Де шукати симпатій Міцкевича до жидів, се не наша річ. Справа та подекуди може й знана. Ми її не хочемо тут торкатись.

Для нас інтересне, що Ротшільд одушевив ся тою справою, а турецький міністер війни, серед тих обставин, не мав нічого проти цього. Навпаки він відніс ся до Садика Баші, щоби сей заняв ся організацією і інструкціями сего жидівського полку, котрий мав бути при коваках.

Чайковський мав кількох жидів, котрих він уживав як пілонів в часі кампанії, але творити таку організацію він відмовив ся. Написав він лист до жінки Людвіки, щоби вона представила в Царгороді де належало, невмістність такої організації.

Мимо сего надходили до Чайковського петиції від Поляків, котрі раді були обняті начальство над таким відділом. Так зголосив ся між іншими Миколай Камінський, живнір в 1831. Чайковський віддавав всі папери в тій справі до Міцкевича, котрий на Чайковського за сю справу і за його становиско в тім взгляді дуже негодував.

Міцкевич відкинув вирочім пропонс Камінського, а представив на начальство протеґованого сестер Милосердія якогось Беднарчика, бо назвисько його пригадувало поетови ремесло першого Пястательмаха.

Беднарчик однак не був ідеалістом. Він „натягнув“ міністра, Ротшільда та сестри милосердія.

Всіх жідів, котрі вступили до сеї організації було всего 50. Всі вони походили з Бердичева і Мурованої Махнівки.*)

Але війна іже кінчила ся. Як се був Міцкевич 1 червня предсказав так і стало ся. Він вложив в сій війні свою голову. Умер як герой, бо умер жовніром. Неважав він на свій вік, а поспішив там, де сподівався добра для вітчизни. Се прегарний примір для молодіжі!

В Царгороді панувала холера. Міцкевич чув ся недужий. Козак Служальський влагодив поетові страву козака Ермака: душену качку, висаджену квасною капустою. Гузар з нової організації Мошко Горренштайн з Мурованої Махнівки, котрий був також при Міцкевичові, приніс поетові бердичівських Перників і фляшку меду з Ходоркова. Коли се Міцкевич зів та випив, тоді дістав він наглий напад холери. Вючи ся з болю видавав він ще прикази Беднарчикові, Горренштайнові та виповів послідну волю Служальському.

Лікар Дрооздовський Станіслав, Литвин родом, чоловік дуже благородний, вже не міг великому поетові, патріотові і жовнірові нічого помочи. Поет приняв св. Тайни та сказав до Служальського: „*Powiedz atamanowi, że kończę jak kozak, moja dusza nie ułatuje ale wygrywa się z ciała.*“ **)

Так оповідає нам про сі справи „*Wojska Krymska*“ Чайковського та листи його жінки з Царгороду.

Все те є дуже вінаменне для діяльності Адама Міцкевича. Він не був жовніром в 1831. Доперва на старість стає він ним в таборі козаків. Бувби вже час прослідити і заналізувати у нас діяльність і житє того великого поета, уродженого на Чорній Русі і його симпатії до наших змагань.

Але не задовго скінчили ся і будь щобудь ідейні, змагання Чайковського і його козацтва.

Польські сфери не станули на висоті завдання. Еміграція як се і ми тепер переконуємо ся, прибита своїм положенем, робить похибки за похибками.

Почала ся інтрига проти „атамана“ Садика Паши, тимбільше, що польська дівізія Замойського, яку пробовано організувати в Скутарі, не дозвела до нічого.

*) Йонд Армандр Леві приятель і товариш Міцкевича привіз Чайковському до Шумни талмуд, книги, та паки з релігійними приборами для жідів вартості 50.000 франків. Притім привіз він модель мундура для сих жідівських уланів. Сподні мали бути чоколядової краски, жовтий „ментик“, чоколядовий „долман“. Вся одежа була шамерована золотом. Модель сеї одежі подав Ротшильд. Міцкевич жартував, що се краски капуцинів і бернадинів, символ зближення юдеїму до католицизму.

**) *Wojska Krymska* арк. 50.

Закулісові справи при помочи „малого султана“ англійського льорда Redcliff-a приневолили пізніше Чайковського просити о димісію, бо він не хотів згодити ся на усунене „словянської“ команди зі свого козацького полку.

Козаки а відтак і Поляки розбрілися.

Чайковський не вспів війти в Бессарабію та в Україну як козачий ватажко-побідник.

За Україною тужив він страшенно. Тужними, про великий біль душі свідчачими словами скаржиться він, що боїться ся, що не буде оглядати улюбленої України, деби і його кости спочили.*) Він нащадок гетьмана Брюховецького! Мучився він так ще кілька років, потім попросив Царя о амнестії. Стяг гетьмана Дорошенка мав липшити ся в незнані віки і судьбу як форма в Туреччині. З ідеалами і історичним досвідом треба було вертати в Україну, та працювати там як ратай на рідній ниві.

Амнестію він дістав і вернув на Україну з грекинею Іренею і двома найвірнішими своїми козаками. Але се не належить вже до нашої теми про епізод в Кримської війни.

*) Na przeciw Świętej górze. Na parachodzie Rossijskim Cherzonez 10. sierpnia 1861. roku (две карточки листовой паперу автограф).

Евгенія Ольга гербу Сас Жураківська

О. Др. Застирець Йосиф.

Евгенія Ольга гербу Сас Журанівська,

українсько-німецька поетка.

Судьба справила, що минулі Різдвища свята прийшлося перевести за Віднем в санаторій. З просторого балкону високої, розкішної віллі, котра підперла ся горою, глядів я по святій вечері на велику Віденську низину, серед котрої наче яким великим табором розложилися численні міста, місточки а передусім двомільйоновий Віденський.

Перед тобою миготіли тисячі світил електричних ламп, котрі зливали ся в одно з безчисленними зіздами на небі, котре не заслонювало ні відки хочби одна хмарочка.

Незабутний вид! — Між озівідненім небом а світилами на землі не було тоді, того святого вечора ніякої ріжниці ні размежовання! По тій одній величественній просторони бігали лише то тут то там підскакуючи огнисті язички наче які ящірки, котрі на тім небі відали зірнички-світла, які однак вскорі знова засвічувалися. То кільканадцять желізничих освітлених потягів бігали попід окрайні горбки, гравились, підскакували в гору то знова спускалися в низину, хватали при тім своїм блеском одно-двоє світил, закривали їх, а відтак посунувшись дальше лишали їх за собою для незрівнано чудової ілюмінації землі та неба!

Вдивляючись в те чудо призабув я, що там у вітчині заграють святочно давони, пронесеть коляда, а там далеко дорогим своїкам в Закаспійській області, чи в Сибірі завие звір голодний та попливуть сердечним слюзи . . .

Але все промине! Коби бодай з туги терпіння зродилося діло!

Коли я так дивився та міркував, тоді покликали мене до кімнати бо „Hausfrau“ принесла книжочку з німецькими стихами до переглядання. Я ввійшов до кімнати та почав переглядати невелику брошурку п. з. Gedichte von Eugenia Olga de Sas Żurakowska, Wien 1915, im Verlage der Herausgeberin. — Druck von Josef Hoyer, Wien, IX. Liechtensteinstraße 3. Preis K 1.

Ся „Herausgeberin“ се мати молодої, помершої письменниці. Се мусить бути наша землячка, — подумав я. Але чому в німецькій киреї? Случайно глянув я на стор. 11 та прочитав слова:

Nur trotzig dem Feinde die Stirne bieten
Und tapfer besiegen des Feindes List
„Zaporozje“ — soll das Losungswort sein!

Я почав точайше оглядати книжочку. Бачу, що се чудова левада, не чужа, наче Федъковичева понасаджувана цвітами і то не абиякими! Кожда виплекана, вилеліяна та ніжнійша від другої. І се мала скласти дівчина, що прожила ледва 19 літ та лягла вже предвчасно в могилу, котра знаходить ся на тім овіді, який я оглядав перед хвилею з балкону.

Я постановив розвідати про скорбну матір письменниці, котра видала поезії своєї доньки та розпитати про жите і терпіння письменниці.

Почала ся перепись, а результатом її понизший огляд творчості бл. п. Евгенії Жураківської.

* * *

Евгенія Ольга гербу Сас Жураківська уродила ся в Новоселиці на Буковині дня 5. падолиста 1895. Дід її по матері проживав в Галичеві, де був учителем музики і латини. В 35-ім році життя переселив ся до Черновець, де проживав довго та в глибокім віці помер в домі пані Людміли Жураківської, своєї доньки, а матери нашої письменниці. Сей образований чоловік, Поляк по народності, оповідав в родині богато про угорське повстане з 1848—49 р. про Петефіого, про мазурську різню з 1846 р. та про повстане з 1863 р. Не улягає сумнівови, що сі оповідання зробили велике вражене на душу молодої внучки Евгенії Ольги. Се побачимо наглядно, коли оглянемо єї письменницу спадщину.

Молоді діточі літа провела вона в Новоселиці на Буковині серед нашого народу. Вона добре придивила ся житю того люду і від него переняла велику чутливість на красу природи, а передусім на людське горе.

Ще більший вплив мусів мати на сю молоденьку письменницю наш буковинський, гуцульський співак Осип Юрій Федъкович. Як не могла вона его читати, та ним одушевляти ся, коли він її своїк!

Поет Федъкович був сином Йосифа Гординського рідного брата бабки письменниці по батькові.¹

Мати пані Людмілла, в листі до автора сих стрічок² пише, що донька єї читала Федъковича і звідси пішло її заинтересоване українською літературою.

¹ Лист п. С. Жураковського до другої доньки (сестри Евгенії) пані Іртлерової M. datto: Czerniowce, 21. II. 1916.: „Chcesz odemnie biografię Fedkowicza czyli mego wójecznego brata Hordyńskiego gdyż tak właściwie on się nazywał i był poetą russkim. Otoż Józef Hordyński rodzony brat mojej matki, ożeniony był z rusinką z Fedkowiczów. Ojciec poróżnił się był ze swoim synem za jego russkie przekonania i wyrzekł się był jego, jako polak z pradziadów; syn przyjął nazwisko matczynie Fedkowicz. Ojciec jego umierając tu w Czerniowcach przeprosił się ze synem i zostawił mu trzy domy na dawnej ulicy Blumengasse koło dzisiejszej Europejskiej kawiarni i т. д.

² Лист datto: Hinterholz 14. II. 1916.: Was das Ruthenische anbetrifft, so hatte sie durch die Gedichte „Fedkowicz“, der meiner Schwierermutter Neffe war, angeeifert, welche sie mit Verehrung gelesen, interessierte sie sich auch um die ruthenische Literatur

Письменниця ходила в Чернівцях до школи при Landhausstraße. Учила ся дуже добре. Як ученица сеї школи написала вона перший свій стих в честь учительки пані Ірліч. Відтак вписувала ся вона своїм товаришкам в памятники, а під час літнього побуту в Галичині мала вона написати стих „Очерет і вода“ чи не під впливом Lenau-a „Schilf-lieder“. Сих стихів не маємо під рукою, нема їх і у родині, тому годі нам про них що небудь сказати.

Опісля вчилася вона в видловій школі при Університетській улиці. Тою школою управляв протестантський пастор. Учили там між іншими пп. Müller і Ільїнськай.

Коли наша поетка мала 12—13 літ, тоді з причини якихсь невідомих нам родинних відносин переселила ся маті з дітьми до Відня.

Се творить перелом в життю молодої душі.

Для нас означає ся обставина велику втрату. Поетка віддалила ся не лише від нашої Зеленої Буковини, її народу, впливу на поетичну її творчість, але ще більше, від рідної мови, котрої у Відні не могла вона вже студіювати з уст народу.

Починається тепер вплив німецького письменства, школи, театру і взагалі окружения.

У вихованю наступає двоїстість.

У Відні скінчила Евгенія Ольга торговельну школу, вивчила ся стенографії, англійської мови у пані Пльон та гри на фортепіані так, що пробувала компонувати.

Образоване своє доповнила вона ще подорожами, котрі відбула під доглядом доброї, дбайливої матери. Вона оглянула Тріест, Венецію, Лідо, Градиску, Аквілею, цілу Істрію, Мірамаре, Альпи, долину Іну, Інсбрук, Дольоміти, Чеський ліс, долину Лаби, Schreckenstein, Саську Швейцарію. Галичину і Буковину знала вона добре. Бл. п. Евгенія Ольга Жураківська бачила богато світа, на сих подорожах поробила много спостережень, та стрінула ся з ріжними людьми, ріжних поглядів і ріжних станів. Се преважна річ для зрозуміння нашої письменниці.

В той час припадає її любов. В неї влюбився богатий молоденький родом з Австрії але принаджний до Америки і властитель великого готелю в Чікаго. Молода душа завагала ся. Чи покидати на все край, надію жити на рідній Буковині, покидати матір, котру страшенно любила, чи попрацювати ся на все в вражіннями молодості, поезії і ввійти в чужу клясу людей, реальних, думаючих лише по американськи про доляри та в них потонути.

Як була справа остаточно рішила ся, Бог знає, бо саме вибухла велика, страшна європейська війна. З тим перервала ся навіть кореспонденція. Свого нареченого не судило ся її більше побачити.

Збліле серце шукало відряди. Хотіла вона помочи раненим жовнірам. Починає доглядати їх в т.зв. „Radetzkykaserne.“ Ту виконуючи таке гарне харитативне діло любови нещасних, простудила ся. Дня 10 січня 1915 занедужала вона на запалене олегочні. Розвинув ся

відтак катар грудий та в дорозі до лікаря повіяв на неї чужий західний вітер. Наступило погіршене. Мати робила і жертвувала що було в її силах.

Нічо не помогло. В дні 24 вересня 1915 сказала вона до матери: „Мамо, побачиш, що ранка вже не буду оглядати! Серце мені пукне“. Перед смертю приняла св. Тайні. По кількох годинах наступила агонія. Наше чудне дівча лягло 25-ого як аломана лелія.

Білобрані дівчата в Neulengbach-Mark¹ несли перед домовою письменниці вінець мірту. За труною несла дівчина в чорнім велюні зломану свічку, символ аломаного дівочого життя. Двох священиків відпровадило поетку до гробу. Чорний російський лябрадор з золотими грубими, глибоко вирізаними буквами вказує місце її гробу.

Старі верби шумлять порушувані вітром, а заходяче сонце освічує зимну могилу, ще одну, котру викопала страшна війна на чужині... Мусимо сказати, що з серед нашого народу. Ось погляньмо на її спадщину, на те, що вона виспівала.

* * *

Німецькі її стихи мають наш український підклад, наш світогляд.

Возмім пр. стих: Sei mir die Heimat² стор. 9. В нім просить поетка, щоби бути її на чужині вітчиною, тихим, мілим краєм, долиною, де пестрі квіти цвітуть, окруженні синою стяжкою річенъки. Будь мені вітчиною в тій чужині! Там зносять ся стромі скали, шумлять як море ялиці, а долина покривається мраковиною. Оздорови мое недуже серце і заговори гак, як мене вчили там в ріднім kraju! О, заговори твоїми рожевими устами!

Жаль за вітчиною висказує вона в стиху: „Deine Heimat“ (стор. 32. оп. cit.) ось якими взнеслими словами:

Heut' trieb mich das Schicksal in die weite Ferne,
Durch fremde Länder ohne Rast und Ruh' —
Ich bin so müde! Mich dürstet das Verlangen,
Dort nördlich bin, meiner Heimat zu —

За вітчиною тужить вона, скаржиться і просить, щоби єї показати вітчину, бо вона бачить великий світ, а не має навіть на-мету (Wo ist meine Heimat?)

O, weise mir den Weg dahin,
Wo haust das treue Herz?
Und lehre mich, wie könnt' ich bau'n
Ein Heim aus wahren Glück,
Daß mir die Zeit der Ewigkeit
Wird nur ein Augenblick.

Годі питувати всії місця ніжної письменниці, в котрих вона висказує свій сум, жаль і тугу, що між чужиною бракує її вітчини.

¹ Година їди з Відня па Westbahnhof.

² Gedichte von Eugenie Olga de Sas Zurakowska.

Вона радаби знайти успокоене. Снувати дальше тугу, наче наші колишні невольники, котрі плачуть в думах за рідним краєм, перериває єї любов.

В тім другім мотиві її поезії чуємо нашу українську преніжну душу, навіяну чутливим вітром наших сумних степів. Ось тому як народна поетка кличе вона в стиху: *An den Wind*, стор. 8.:

Вітре! Ти віеш замками, вежами та сонцем огрітим садком. Пливи як мій посол до його віконця. Стряси віконцем, доки він його не відчинить, а коли будеш в кімнаті, то побав ся та попости ся його золотими кучерями, тільки ніжно, не сміливо! Тихесенсько як сон прилинь до його гордого серця та нічого не кажи, щоби тебе не вражав глумливо, але будь сновидом, не кажи нічого про біль моєї душі!

Та любов е трівожна, чиста, невинна, Такою бачимо її у всіх стихах, що відносять ся до сего предмету. Ось приміром стих: „*O könnte ich!*“

O könnt' ich, eine zarte Blume, sacht
Vor deinem Fenster blüh'n voll Pracht!
Dich mit dem Dufte alltäglich grüssen,
Deinen Blick ergötzen, dich glücklich wissen!

Ich wollt, ich wär' am Himmel hoch, der Mond,
Durchs Fensterlein, die Locken blond,
Deine Augen blau, mit den Strahlen küssen!
So leise, so innig, so ganz dich umfleissen — --

Und würde dich herzen, würde dich kosen,
Mein Herz wären Strahlen, mein Mund wären Rosen,
Doch säß ich behutsam an deines Bettchens Saum,
Wenn du erwachst, ich flieh, als wär' es ein Traum!

В стиху п. з.: „*Wie ich dich liebe?*“ здраджується поетка, що любить його так, як любимо перші цвіти, як водну рожу, котра в воді відзеркалюєсь, як філя срібну філю обгортас, як літна ніч словейка, як любимо святість, де нема ложі і неправди! Я люблю тебе тихесенсько, ніжно, як алодій, бо тебе любити не вільно, а мимо сего люблю тебе без границь!

Чиста та любов не закриває жінки, котраб помилила ся. Тому незвичайно тверезо дивить ся вона на рою жінки і се булави трета тема єї поезії. Ось і стих: „*Das Weib*“ стор. 11.

Das Weib? Es ist das Band wohl zwischen Himmel und Erde,
Es ist ein Engel im Menschen Gewand.
Voll Tugend waltet dieser Engel rein,
Der Menschen Sinn zu Himmelshöhn zu heben.
Doch wenn dieser Engel in toller Unbesonnenheit
Im Schmutze irdischen Staubes sich wälzt,
Dann, ach, dann wendest du deinen Blick
Von diesem Weibe voll Abscheu zurück!

До цієї теми вчисляємо між іншим і стих на стор. 23. п. з. „Ein winzig Wort!“ — *Verzweiflung einer Frau!*

Несчастна жінка як в драмі „Батькова казка“ хоче впасті йому до віг, цілувати його руки, просити прощення, бути невільницею, за те, що зблудила. „Але одно слово з твоїх уст знищило все мое щастє і сон і спокійний день, а тим словом: „Зблудилась.“

„Ich möchte noch einmal sagen, was im Herzen brennet,
Daß ich dein Sklave, du mein Herr!
Daß du die Welt für mich geworden
Und ohne dich, so trostlos leer —!

Doch wieder zischt wie tausend Schlangen:
Gefehlt! — Welch Gift mein Herz nährt!
Ein winzig Wort und ach wie mächtig
Hat es mein ganzes Glück zerstört.“

Матір свою любила вона цілим серцем чутливої, доброї, невинної дівчини. Коли вибухла страшна війна, котра громом, огнем та мечем пустошила нам любу вітчину, а невидані доси стрільна порють цвінтарі, де спокійно лежали кости наших батьків та матерій, тоді покликано під оружіє несподівано брата поетки. Матери не було в той час дома. Добрий син післав, на пращане матері картку з дороги зі словами: „Mutterl, weine nicht“.

Наша поетка ось що доспівала до слів братчика:¹

„Mutterl, weine nicht“.

Der Krieg ist nun begonnen
So über Nacht, im Nu!
Der freyle Feind zerstörte
Des Landes heilige Rub.
So gingen unsere Kinder,
Mit Waffen in der Hand,
Den tückischen Feind verdrängen
Aus unserem Vaterland.
Vor Abmarsch schrieb er: „Mutterl“ —
Er, vom 15. Regiment² —
„Heute zieh ich zum Felde,
Schon die Kanone dröhnt,
Viel tausend Kugel sausen,
Das blanke Schwert erkliert,
Wein' nicht, mein liebes Mutterl,
Wenn Ihr den Sohn verliert!
Sei stolz, daß deine Söhne
Im Felde beide steh'n,
Denn Österreich muß siegen,
Es darf nicht untergeh'n!

Wenn Gott will uns es schenken,
So kommen wir zurück . . .
Leb wohl, mein liebes Mutterl,
Und wünsche uns den Sieg.“
Mir bricht das Herz zusammen,
Denn all der Jungens Blut
Hat schon so sehr gefärbet
Dunajez, Dnjestr und Pruth.
Ich brich im Schmerz zusammen,
Wenn auch der größte Lohn!
Nichts könnte doch ersetzen
'ner Mutter guten Sohn.
Gen Feind von West bis Osten
Kämpft tapfer unser Heer
Fürs Vaterland und Kaiser
Und menschlich fühlt auch „er“.
So tröstend wiederhol' ich:
„Mein Mutterl, weine nicht,
Sei manhaft, wenn wir fallen,
Doch Vaterland fällt nicht.“

¹ Стих: Mutterl, weine nicht беру з рукописі. Він ще не був печатаний.

² Є се Тернопільський полк.

Глибоко відчувала наша поетка біду, горе та нещастя другої людини. Вид бідої сиротини переймав її серце до глибини. Під таким враженем зложила вона український стих, який подаю з рукописі. Він свідчить також про велику любов до матери.

Сирота.

Україно зелененька

Боре темний мій шуми!

Вітри несіть ген степами

Сиротої (sic!) біль, думи. —

Мати моя люба Мати!

Щось мя під свим (sic!) крилом крила?

А гдех тепер тя шукати

Як земля тебе покрила?

Ой та земля тяжка, зимна,

Вже тя не загріє;

Очи мої тя не бачуть

Хочь сльози полинуть.

Ой сльози, тяжкі гіркі,

Виливати буду;

Най ся замкнуть вже на віки

Як тебе забудуть.

Серце мое не забуде

Хочь очі забудуть

Все згадаю собі тебе

Все пред мою пам'ять зблудиш.

Мати моя, люба мати!

Як тебебим я забула,

Стань пред (sic!) очі мої в шаті

Красній, ясній як той ангол (sic!) біла.

І заклич мя по раз перший

Перший і остатний

Най так зараз душа моя

Перед Богом стане.

Най ся тутки не блукаю

Без тебе і хати

Най там піду, там до тебе

До землиці й мати.

Україно зелененька!

Боре темний мій шуми,

Дніпра (sic!) неси ген у степи

Сиротої(!) жаль, думи. —

Стих той український, правда поетка не положила на нього останної редакторської руки, свідчить про її велику, ніжну любов до України, її природи, бору і вітру, степів, а передусім тяжкої долі бідної сироти.

В звязі з тою поезією стоїть невеличкий український вершик, котрий також подаю з рукописі під загол.:

До зірниці.

Ах пощож мя мати на світ привела?
Я щастя не знalam ніколи,
А серце так тужить, так тяженко болит
За щастем, Тобою, мій любий соколе!

Соколе! Зірнишо! Зоренько прекрасна!
Для кого ти світиш на небесах?
Я руку просячу по тебе вітягаю,
Будь щастем моїм, я гину в слузах. —

Оба стишки свідчать про те, що бл. п. Світенія Ольга не оставала без впливу нашік поетів. Але се може й случайно, бо житю нашого народу придивила ся вона дуже точно.

Про те свідчить драматичний її твір (в рукописі) під загол.: „Die Stiefmutter“ (Мачоха). Ein Schauspiel, 7 Bilder. Зміст сего твору вкоротці ось який: Богатий селянин не хоче згодити ся, щоби його син Кіндрат одружив ся з бідною Марійкою, наймичкою. Син благає батька словами: „Чи я тобі вірно не працював, чи я тебе не почитав? Тепер хочу заснувати собі гніздо і для мене самого трудити ся! Чи я не все просив тебе о дозвіл, а ти на мене все гніваеш ся? Вона, твоя наймичка бідна, а ти маєш майна що й для трох сталоби. Не хочу проти твоєї волі ділати, але вислухай моєго благання.“

Батько не вволює волі сина, проганяє наймичку, котра замешкує у вдови на краю села. По трех літах вона умирає. Кіндрат женить ся тоді по волі батька з богатою. Жінка хоче позбути ся з дому Марійчиної дитини. Мала сирітка Марійка-терпить біду. Мачоха прогонить її часто з хати. Кіндрат вертає п'яний домів, приносить своїй Марійці дарунки . . . і хустинку. Коли мачоха ненавидить бідну Марійку, то дитина її Осип, не може без доброї Марійки ні хвилі провести.

Вона його бавить, пестить, годує, він бавить ся її кучериками. Мачосі се не подобається. Стало ся, що добре плеканий Осип тяжко захорів. Бідна Марійка дивить ся крізь вікно в кімнату на лікаря та рада йому дати весь свій скарб (кинути до кармана лікареви) срібний хрестик, щоби ратував Осипа. Осип вмирає о півночі. Злюча мачоха каже їхати Марійці серед морозу по труну, а відтак знова видаляє її з хати. Під час похорону має вона пильнувати обійстя. Кіндрат плаче п'яний над свою недолею.

„Богатство, та нема щастя“! повтаряє він. —

На другий день знаходять Марійку замерзлу на гробі Осипа. Вона, бідна сиротина, пішла на гріб занести Осипови даруночки, які мала від батька; кафтаничок і панчошки. Знайшла свіжий надмогильний хрестик, положила свої даруночки кожучи: „В літі принесу тобі ще квіточки і камінчики, котрими ти зі мною бавив ся, а тепер піду, бо мачоха ще побе.“

По хвилі вертає, обіймає ручками хрестик. Її хоче ся тут спати. Вона засипляє-умирає . . . Гробар находить заціпеніле дитя. „Так то каже він, бідній сироті“ і . . . втирає собі слези. Чудова се, а вірна драма при гарнім представлению ненависти мачохи і ідеальної любові в нічім невинних дітей переймає читаючого до глибини душі.

Чи не найбільшим твором нашої письменниці є твір п. з. „Der Sänger“, Schauspiel in drei Akten und 6 Aufzügen. Gegenwart.

Предметом сего драматичного твору є конфлікт, який витворився між збирачем старинностій, міліонером, подекуди диваком, графом Артуром Фельзенбургом і його женою графинею Марцеллью.

Приводом до сего конфлікту стала слідуюча пригода: графиня проходжуvala ся по розкішнім парку зі своєю донькою, ще дитиною. В тім надбіг з сусідного, княжого парку наявів освоєний сарнук Він кидає ся на дитину, але в хвили, коли мав дитину пробити, являєсь поет, співак Ришард Норман. Він ратує дитину, але сам тяжко ранений падає на землю. Служба вносить його до замку, де графиня Марцелля доглядає його, але наражується за се свому мужеві.

В тім творі майстерно обробленім маємо чудові спіни, пр. на початку II. дії. Марцелля говорить пр. до Ришарда: „Ja, einen Dichter ist schwer zu verstehen. Es bietet dem Dichter jeder Grashalm ein Motiv zum Schaffen, jedes Murmeln des Baches lispt ihm Worte zu, welche nur ein Dichter versteht, und was ich in dem Dichter bewundere . . . Ihr stehet über dem Ballaste der alltäglichen Geschöpfe.“

Ришард каже, що поетів нераз перепінємо і сківає ось яку пісню:

Manchmal glaub' ich Englein nahen,
Mir das Glück auf ihren raschen
Schwingen bringend aus dem Himmel.
Könnt ich deinen Blick erhaschen.

Kaum verläßt du mich, Gedanken
Wild in meinem Hirne jagen,
Deinem Schatten streck' die Hände,
Nein, ich darf nur weinen, klagen.

Nie an Glück die Hoffnung hegen.
Nie im Glück ein Heim mir gründen,
Trauerlieder darf ich singen,
Aus Zypressen Kränze winden.

Годі переповідати зміст сего твору. Він свідчить про велике знане людий і е психологічно добре перепроваджений. Під її (Марцеллі) впливом поет затрачує в собі богато самолюбія, гордовитості, стає наче під її омофором, але тоді графиня Марцелля здає собі з того справу, що перед нею отворюється чеюсть пропасти: любов до Ришарда, котра походила з вдяки за вратовану дитину. Марцелля видить цілу свою небезпеку, тому шукає для себе ратунку в тім світлі, в якім вона повинна представити ся в очах невинної дитини, щоби пізнайше не „трясти ся як Іскаріот.“

Коли Ришард по багатьох тяжнях приходить до тіленого здоровля, то графиня Марцелля мусить себе лічити, бо душа хора. Марцелля видержує тяжку борбу. Ришард опускає вкінці замок, бо за радою Марцеллі не може опанувати своєї волі ані як велів Кант „не може він стати майстром над своїми хоробливими чуттями.“ О півночи гине Ришард в філях ріки, а Майстерзенгери з гірким співчуттям кличуть над його знайденим тілом: „Ах, він хотів стати співаком.“

Сей твір, котрий свідчить велими користно про розширеній, дозриваючий світогляд і талант нашої незвичайної поетки, знаходить ся подібно як і повість з часів угорського повстання п. загол.: „Was mir der Großvater erzählte“, historischer Roman, покищо в рукописі. Повість ся невелика, обіймає всього 41 сторін машинового письма і дає добре свідоцтво всесторонності нашої письменниці.¹

Але вернім еще до поезії. Належить нам зазначити ще один мотив у нашої поетки. Є ним сум, спричинений свідомістю її невилічимої недуги, котра скине молоду поетку в темний гріб. В наслідуючій Гетого знаній поезії під заг. „Kennst du das Land?“ звертаєсь вона на цвинтар з лябірінтом вузкіх грядок, над котрими зносить ся хрест. Там:

In jenem Schloß, im Kämmerlein, im stillen,
Ein Liebespaar schläft Herz bei Herzen,
Erlöst von Leiden und von Schmerzen,
Wenn auch die Würmer gierig wühlen.

Kennst du dies Land? Ach dort, nur dort
Baut Schicksal mir mein Hochzeitsort.

Чудові суть елегії: „Wenn ich schon sterbe!“ та „Der sterbende Pilger“. То наче її лебедині пісні. Такого настрою, резиграції, з сильною вірою християнки, ніде, винявши хиба Маркіяна Шашкевича, ми не подибумо

В першій елегії просить вона, щоби він приступив до її мар, сплів її косу і в темне волосе вплів її найкрасшу пітку, котра подібна до його очей, а то „незабудьку“. А даліше каже вона:

¹ В рукописі знайшло ся ще 3 польські поезійки поетки та малі композиції пісень до пот. Мати письменниці видає сі польські поезії окремим випуском.

Und wenn die Menge bunt und frech,
Begleitet mich zur Ruh,
Der letzte Mann nach meinem Sarg,
Allein sollst gehen du!

Und dorten wird das arme Herz
In jenem dunklen Schrein
Erlöst von jedem Weltenschmerz,
Für immer ruhig sein!

Doch kommst du einst zu meinem Grab,
Bei blassem Mondeslicht,
Dann trete nah bis an das Kreuz,
Geh' schnell nicht fort, ach nicht!

Im Grase säuselt leis und sanft
Ein Lied für dich allein,
Von deiner Hand mir einst gepflückt
Das zart' — Vergißnichtmein!

Душу прошибаючий є її вірш: „Der sterbende Pilger“ (стор. 87 вид. Gedichte). То скарга, що пращає вона молоде життя, красу, на котру одиноко її око гляділо. Вона просить Провидіння, щоби лише на одну годиночку зняло з її шкії задавляючий життє „мотузок“:

Ich sterbe! Und muß dich, schöne Welt, verlassen,
Grad' jetzt, wo deine Pracht ich angeschaut;
Grad' jetzt, wo ich das Leben kaum begonnen,
Wo du das Schöne leis mir anvertraut.

Ach, doppelt kettet Herz und Aug' am Weltall!
Am weiten Meer, auf Berg und grünem Tal,
Wo nur das Auge blickt umher das Schöne,
Am Felsen und im Abgrund — überall!!

Und klaglos soll, o Welt, ich von dir scheiden?
So laß ein Weilchen, laß mich halten fest
Das schöne Leben, das ich kaum genossen.
Du düstrer Tod, warum du mich nicht läßt?!

Nur für ein Stündchen nimm den Strang vom Halse!
Laß schreiten mich durch blumige Auen!
Laß die Natur, die wie ein Märchen scheinet,
Mit freudigem Auge laß mich wieder schau'n!

Nur für ein Stündchen nimm den Strang vom Halse!
Was ist ein Stündchen in der Ewigkeit?
Laß einmal noch die Halden mich durchjagen
Vom kühlen Nord nach Süden weit!

Laß einmal noch das Glück mich fassen!
Ergötzen mich an vollen Kelches Naß!
Und was mit ganzer Seel' ich liebe,
Nur einmal mich liebkosen laß.

Dann doppelt mächtig schlinge um die Kehle
Und nehme dies, was dir noch angehört;
Die Seele bleibt, wird ewig dauern,
Ist auch der Körper längst zerstört!

Нестало нашої поетки! Лише її чудна душа довго не вийде з пам'яті у земляків, для котрих передчасна смерть талановитої україн-

сько-німецької поетки заподіяла велими тяжку втрату. Доля її, то вірна трагедія нашого народу і тих здібних одиниць, котрих бідний народ не в силі пригорнути і виплакати в чудний цвіт в своєму цвітнику. Тому і тужила вона, що недостає її вітчини. Вона чула, що душа її щиро українська, хоть одяг віденсько-німецький. Але не її вина, що дитиною полинула з рідного краю. Вона була би кождої хвилинки туди злетіла і там дорівналаби своїм таланом не одній з наших славних письменниць-поеток.

Вона подібна поетичною судьбою до свого великого свояка-дядя Фед'ковича, а німецькі її стихи з підкладом душі нашого народу

чайже і в шкільних підручниках до науки німецької мови знайдуть у нас захист, а молодіж буде ними дорожити! Бо вони нам не чужі!

Бл. п. Евгенію Ольгу характеризує родина і її знакомі як дуже веселу дівчину. Вона творила вірний тип землячки, що сміється крізь слізози.

Не брак їй було і сатири-дотепу. Ось як заобсервувала вона двох Віденців, котрі на улици спорили:

Auf Beile und Ester Weissmann, wie sie sich auf der Gasse gestritten und Zungen gezeigt! (З рукописи)

Und eine Zunge, ach wie nur!
Damit beschenkte sie die Natur;
So fett — so breit — so lang! —
Daß manchem tät nach ihr recht bang.

Wenn mancher solche Zunge hätte,
Arrangierte teuere Fette;
Denn es ist ja doch kein Spaß
Zu solcher Zunge noch ein Biersfaß!

Під тою веселістю крила ся як у Гоголя терпляча, болем накипіла душа. Се не перешкаджало, що з людьми була незвичайно веселою, говорячою, жартуючою і такою бачимо ми її на аматорських фотографіях. Відірвавшись однак від окруження сейчас шукала самоти. Коли приїхала на літній побут до Gstatterboden, то по кілька годин сиділа вона над берегом Іну вдивляючись самітно без впину в дикий, вічний шум тобі води. Вийшовши на найвиші шпилі гір вдивляла ся годинами в віддалу, в природу. По лісах блукала годинами. Як дуже любила вона природу, нехай об сім посвідчить обставина, що будила ся звичайно на кілька годин перед сходом сонця з ліжка, йшла до вікна, з котрого оглядала те чудо природи та відтак цілий день скаржилася окруженню: „Чому не можу я так гарно її описати, вії зобразити того величного явиська“?

В чужу поезію-пісню вглубляла ся вона так, що годі було відвернути її увагу на що іншого. Кожда ніжна гадка, глибша обсервація та ніжне чуття робило на неї величезне вражене.

Ціла поява сего незвичайного талану се вірна світлина терплячої, народньої душі.

Жаль нам, що так передвчасно, на 19-ій весні житя, улетіла вона в небесні країни . . .

